

Dr. Katona Péter

A FILOZÓFIA KONSTITUÁLÓ ELVEIRŐL ÉS A FILOZÓFIAI ISMERETEK SAJÁTOSSÁGAI RÓL

A filozófia fogalma és problematikája állandóan változott a történelem során. A filozófiák ma is eltérnek egymástól: tartalmi különbségek vannak az ún. életfilozófiák és a tudományfilozófiák között, a nyelv logikai analizisére korlátozott filozófia lényegesen különbözik attól a filozófiától, amely ontológiai és egyéb problémákkal is foglalkozik.

Az egymástól eltérő filozófiákban közös szálakat találunk. *A filozófia konstituáló elveinek* nevezzük ezeket.

A filozófiai problematika kialakulásában és változásaiban négy alapvető elv érvényesül: 1. a tárgyi-tartalmi elv, 2. a világnézeti elv, 3. az ideológiai elv és 4. a történetiség elve. (Az is el kell ismernünk, hogy a filozófiai gondolkodásban — e négy elv mellett — a filozófusok egyéni hajlamai és törekvései is nagy szerepet játszanak!)

1. *A tárgyi-tartalmi elv.* Ismereteink nemcsak eredményei, hanem — bizonyos kivételekkel — eszközei, s így előfeltételei is a valóság megismerésének és megváltoztatásának. A *tömeg*, a *sebesség*, a *sejt*, az *érezkiszerv*, a *forradalom* vagy az *okság* fogalma a megismerés eredményeként jött létre. Ugyanakkor, tevékenységünkben szükségszerűen felhasználjuk a már meglévő ismereteket, így az említett fogalmakat is. (A fizikai mozgás törvényszerűségeit kutatva pl. a *tömeg* és a *sebesség* fogalmát használjuk, úgy, hogy a fizikai objektumok tömegét és sebességét vizsgáljuk.)

A valóság megismerésének és megváltoztatásának eszközeként funkcionáló ismereteink között vannak olyanok, amelyek mindig részt vesznek vagy részt vehetnek valamely dolog megismerésében vagy megváltoztatásában, függetlenül az adott dolog konkrét sajátosságaitól. Ilyenek pl. az oksági összefüggésre vonatkozó ismereteink.

Az okság fogalma igen régi fogalom. Eredete a gyakorlati-anyagi tevékenységre vezethető vissza. Megjelenése szükségszerű volt, hiszen az emberek minduntalan tapasztalták, hogy valamely dolog más dolgot idéz elő. Az események előidézése vagy elhárítása a szóban levő összefüggésre vonatkozó ismeretek általánosítását tette szükségessé. Az *okság* fogalma ennek az általánosításnak az eredménye. Ez a fogalom azután arra ösztönzi az embereket, hogy újabb konkrét oksági összefüggéseket állapítsanak meg. „Miért van ez így?“, „mi ennek az oka?“ — ezeknek a kérdéseknek a felmerülése mindig azt jelenti, hogy az okság fogalmát kezdjük alkalmazni még a konkrét ismeretek megszerzése előtt, mielőtt még a konkrét oksági összefüggést (valamely esemény okát vagy a következményt) megtaláltuk volna.

Az okság eszméje kitörölhetetlenül benne van tudatunkban; élettevékenységünk és a nyelv elsajátítása során kerül bele gondolkodásunkba és beszédünkbe; jelenlétéről vagy meglétéről az „ok“ és az „okozat“ szavak, valamint a „Miért van ez így?“, „Mi ennek az oka?“ stb. mondatok tanúskodnak. Az okság fogalmát vagy kategóriáját tehát mindenképpen használnunk kell! Egyszerű esetekben beérhetjük az okság

köznapi fogalmával, bonyolult viszonyokat azonban csak filozófiailag átgondolt okságfogalom segítségével vizsgálhatunk. Ilyenkor minden azon múlik, hogy mely filozófia képezi az okság fogalmának „filozófiai hátterét”.

Ugyanígy elemezhetjük a dolog és a gondolat összefüggésére vagy az egyes és az általános viszonyára vonatkozó tudásunk eredetét és funkcióját. Az ilyen és az ezekhez hasonló ismeretek sajátossága az, hogy mindig részt vesznek vagy részt vehetnek valamely dolog megismerésében vagy megváltoztatásában, függetlenül az adott dolog konkrét sajátosságaitól.

Más ismeretek nem így viselkednek. A *tömeg*, a *sebesség*, a *sejt*, az *érzékszerv* fogalma, mechanikai, fizikai, biológiai stb. ismereteink csak viszonylag szűk területen érvényesek.

Elmondhatjuk, hogy a tárgyi-tartalmi elv szerint *elsősorban azok az ismeretek filozófiaiak, amelyek mindig résztvesznek vagy részt vehetnek elméleti vagy gyakorlati tevékenységünkben, valamely dolog megismerésében vagy megváltoztatásában, függetlenül az adott dolog konkrét sajátosságaitól.* „Az okság eszméje kitörölhetetlenül benne van tudatunkban” — ezzel azt is kifejezzük, hogy maga a filozófia van kitörölhetetlenül benne az emberi tudatban, hogy az ember filozófus lény, *homo philosophans*.

A tárgyi-tartalmi elvet a filozófia legfőbb konstituáló elvének kell tekintenünk.

2. *A világnézeti elv* egy-egy filozófiai irányzat vagy rendszer alapvető szemléletmódjában vagy *alapvető koncepciójában* jut kifejezésre. Ez a szemléletmód vagy koncepció — következetes formában — a világ materialista és egyben dialektikus vagy idealista és antidialektikus felfogásában nyilvánul meg. (A *materialista* és a *dialektikus* egyazon következetes filozófiai alapkoncepció szükségszerűen összetartozó két oldala: az antidialektikus materializmus nem lehet következetes, de a dialektikus idealizmus sem lehet az.) A két *következetes* filozófiai alapkoncepció elsősorban abból fakad, hogy az ember és a valóság kapcsolata elméletileg alapvetően kétféleképpen képzelhető el: vagy úgy, hogy a világ saját törvényei szerint létezik, vagy pedig ezzel ellentétesen.

Nem nehéz észrevennünk, hogy a világnézeti elv közvetlen kapcsolatban van a filozófia alapkérdésének engelsi megfogalmazásával („mi az eredendő, a szellem vagy a természet?”), illetve az erre adandó válasszal.

A világnézeti elv értékelő és rendszerező elve is a filozófiának: a filozófiai problémák értékelése és a filozófiai ismeretek rendszerezése — kimondva vagy kimondatlanul — eme elv szerint történik, és ez az elv a filozófiai következetesség mércéjéül szolgál.

3. *Az ideológiai elv* embercsoportok, osztálytársadalomban mindenekelőtt társadalmi osztályok érdekeinek eszmei kifejeződése és mint ilyen gyakorol hatást a filozófiára, illetve a filozófusokra: segít a megfelelő világnézeti elv kiválasztásában és érvényesítésében, szelektálja a filozófiai ismereteket, hozzájárul bizonyos filozófiai problémák megoldásához vagy „elhallgatásukra” ösztönöz, elősegíti vagy gátolja a filozófus objektivitását stb. Mindaddig, amíg antagonisztikus társadalmi osztályok léteznek, ez az elv különösen érezteti hatását.

4. *A történetiség elve* a filozófiának mint a társadalmi lét által meghatározott társadalmi tudatformának a fejlődéséből következik.

A történetiség elvének számos aspektusa van a filozófiában is. Ezek közül itt kettőt emelünk ki: a) Először is hangsúlyozzuk, hogy a filozófiai ismeretek konstituáló elveinek együttese maga is történelmi, vagyis a négy elv a történelem során különböző arányban és mértékben érvényesült. A megismerés reális problémái és az aktuális társadalmi szükségletek hol az egyik, hol a másik elvet helyezték előtérbe. Ezek a

körülmények jelentősen befolyásolták a vizsgált témák kiválasztását és feldolgozását. b) Továbbá: A filozófia fejlődésében is érvényesül a folytonosság és a megszakított-ság egységének törvénye, amennyiben az új filozófiák egymással való szoros kapcsolataik és minden újszerűségük mellett a régebbiekhez is kapcsolódnak: folytatásai és ugyanakkor megszakításai is a régi filozófiáknak. Ezzel kapcsolatban számunkra most csak az a fontos, hogy a régebbi filozófiákhoz fűződő kapcsolatok jelentősen befolyásolják egy-egy filozófiai rendszer problémakörét, a hagyományos és az új témák viszonyát, de a filozófiai témák elemzését is.

A négy elv együttesében az első és a második a meghatározó, ezek adják a filozófia sajátosságát, és ezek biztosítják a filozófiai ismeretek törzsállományának viszonylagos állandóságát. Az ilyen ismeretek *par excellence* filozófiai ismeretek. Ugyanakkor a négy elv együttes érvényesülése ad magyarázatot a a filozófia határainak mozgékony-ságára, amely abban nyilvánul meg, hogy bármely probléma filozófiai problémává válhat, ha valamiképpen érinti a négy elv együttesét. (A filozófia határainak mozgékony-sága a politika határainak mozgékony-ságára hasonlít: bármely társadalmi probléma politikai jelleget ölt, mihelyt valamilyen módon összefüggésbe kerül a hatalommal.)

A filozófia konstituáló elvei nem szubjektívek, hanem objektív alapjuk van. A tárgyi-tartalmi elv az elméleti és gyakorlati tevékenység objektív szükségleteiből, a világnézeti elv az ember és a valóság alapvető viszonyának elméletileg lehetséges magyarázataiból, az ideológiai elv a különböző embercsoportok vagy társadalmi osztályok eltérő érdekeiből, a történetiség elve pedig az eszmék fejlődésében érvényesülő objektív törvényszerűségekből ered. Ezeknek az elveknek az összekapcsolása sem önkényes, hiszen különböző arányban történő együttes érvényesülésüknek legfőbb tanúja a filozófiák közössége.

Úgy vélem, hogy a filozófia ilyen értelmezése számos probléma megoldását segíti elő. Ilyen pl. a filozófia fogalmának meghatározása és ilyen a marxista filozófia alapvető struktúrájának a problémája.

A) A filozófia fogalma

Állandóan visszatérő probléma a filozófia fogalmának meghatározása. Ezzel kapcsolatban a leggyakoribb hiba az, hogy azonosítják az egyedi és a különös filozófiákat magával a filozófiával. (Egyedi pl. Sartre egzisztencializmusa, különös filozófia az egzisztencializmus, a filozófia mint olyan — az általában vett filozófia — pedig átfogja az egyedi és a különös filozófiákat, másként szólva: az egyedi és a különös filozófiák a filozófiát mint olyant jelenítik meg.) Ilyen hibát követett el L. Wittgenstein, aki szerint a filozófia feladata a nyelvelemzés. Igen gyakran találunk ilyenfajta hibát. A marxista tankönyvek szerzői is elkövetik, amikor nem tesznek különbséget a marxista filozófia és a filozófia között, amikor a filozófiát a valóság legáltalánosabb törvényeiről szóló tudományként határozzák meg. Tudjuk ugyanis, hogy a filozófiai irányzatok többsége (köztük pl. az egzisztencializmus) nem foglalkozik a valóság legáltalánosabb törvényeivel. Ennek ellenére ezeket is filozófiáknak tekintjük.

Ha a filozófia fogalmát a filozófia konstituáló elvei szerint határozzuk meg, akkor megszabadulunk ezektől a nehézségektől.

B) A marxista filozófia alapstruktúrája

Ismert az a meghatározás, amely szerint a marxista filozófia tárgya a valóság (a természet, a társadalom és a megismerés) legáltalánosabb törvényei és a filozófiai ismeretek a legáltalánosabb ismeretek. Ez a meghatározás azonban nem probléma-

mentes, mivel csak a dialektikának nevezett tudományágra érvényes, a marxista ismeretelmélet, a történelmi materializmus (és a többi marxista filozófiai diszciplína) pedig nem fér bele ebbe a meghatározásba (mivel tárgyak éppen hogy nem a valóság legáltalánosabb törvényei).

Kitűnik, hogy itt nem pusztán a meghatározás inadekváttságáról van szó, hanem egy nagyon fontos lényegi problémáról, amelyet így fogalmazhatunk meg: hogyan kerülhetnek egymás mellé az általánosítás különböző fokán álló diszciplínák (a dialektika, az ismeretelmélet és a történelmi materializmus) a marxista filozófiában?

Figyelembe véve a filozófia konstituáló elveit, erre a kérdésre a következőket válaszolhatjuk: *a*) A dialektikát és a marxista ismeretelméletet az első konstituáló elv (a tárgyi-tartalmi elv) egyesíti: ezek olyan ismereteket tartalmaznak, amelyek mindig részt vesznek vagy részt vehetnek elméleti vagy gyakorlati tevékenységünkben, valamely dolog megismerésében vagy megváltoztatásában, függetlenül az adott dolog konkrét sajátosságaitól. *b*) A történelmi materializmus a második, a harmadik és a negyedik elv szerint tartozik a marxista filozófiához: a világnézeti elv ugyanis megköveteli a dialektikus materializmus kiterjesztését a társadalomra is, az ideológiai elv osztályérdekké teszi a társadalom dialektikus materialista felfogását, a történetiség elve pedig arra figyelmeztet, hogy a történelmileg kialakult haladó társadalomfilozófiai örökséget a marxista filozófiának át kell vennie és meg kell válaszolnia a társadalom aktuális filozófiai kérdéseit.

II. Катона

О КОНСТИТУИРУЮЩИХ ПРИНЦИПАХ ФИЛОСОФИИ И СПЕЦИФИКЕ ФИЛОСОФСКИХ ЗНАНИЙ

В формировании проблем философии и их изменении осуществляются четыре основных принципа: 1. предметно-содержательный принцип, 2. мировоззренческий принцип, 3. идеологический принцип и 4. принцип историчности.

По предметно-содержательному принципу философскими знаниями считаются те, которые всегда принимают или могут принять участие в нашей теоретической или практической деятельности, а также в познании или изменении какого-нибудь предмета, независимо от конкретных особенностей данного предмета. (Таковы, например, наши знания о причинности).

Влияние мировоззренческого принципа проявляется в основополагающих взглядах или концепции того или иного философского направления или системы. Подобная концепция реализуется в материалистическом или идеалистическом и в то же время в диалектическом или антидиалектическом объяснении мира.

Идеологический принцип является идейным выражением интересов общественных классов и, как таковой, оказывает влияние на философию и на философов.

Согласно принципу историчности, новые философии являются отрывом от старых, но и их продолжением. Связи со старыми философиями оказывают значительное влияние на новые философские системы, их темы и философские исследования.

В комплексе четырех принципов первый и второй принципы являются определяющими, они дают специфику философии, они обеспечивают относительное постоянство основного состава философских знаний. В то же время комплексное осуществление четырех принципов служит объяснением подвижности границ философии, которая проявляется в том, что любая проблема может стать философской проблемой, если она каким-то образом затрагивает комплекс четырех принципов.

Комплекс конституирующих принципов философии также историчен, т. е. четыре принципа в ходе истории в различной пропорции и степени осуществлялись в философии.